

O'ZBEK VA ISPAN TILLARIDA OLAM MANZARASINING LINGVOKOGNITIV
KATEGORIYALANISHI

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna

Filologiya fanlari doktori (DSc)

Tilshunoslikda olam manzarasini o'rganishning nazariy-metodologik asoslari va kategoriyalashtirish masalalari» deb nomlangan bo'lib, jahon va o'zbek tilshunoslarining til va olamni bilishga oid tasavvurlarga lingvistik yondashuvlari, fanlar metodologiyasida kategoriya tushunchasiga nisbatan bildirgan fikr-mulohazalari, tilshunoslikda olam manzarasi tushunchasiga doir nazariy qarashlar va kategoriyalarga bo'lish masalalariga bildirilgan munosabatlar o'rganilgan hamdaular yangi nazariy fikrlar bilan boyitilgan. Hozirgi kunda tilshunoslik fanida olam manzarasi, kategoriyalashtirish, konseptualashtirish kabi masalalarko'plab tilshunoslarning lingvomadaniy, lingvokognitiv, pragmalingvistik va boshqa nuqtai nazardan tadqiqot ob'ektiga aylanmoqda.

O'zbek tilshunosligida olam lisoniy va konseptual manzarasida lisoniy birliklarning ilmiy-amaliy tadqiqi izchil o'rganilmoqda. Shu qatorda o'zbek tilini boshqa tillarga chog'ishtirgan holda uning boyliklarini yuzaga chiqarish hamda rivojlangan tillar qatoriga qo'shish davlat siyosati masalasiga aylandi, «...davlat tilining sofligini saqlash, uni boyitib borish va aholining nutq madaniyatini oshirish», «davlat tilidan xorijiy tillarga va xorijiy tillardan davlat tiliga professional tarjima qilish uslubiyotlarini yaratish hamda ushbu yo'nalishda mutaxassislarining malakasini oshirishda ko'maklashish» masalalari kun tartibiga qo'yildi. Olam manzarasi xalqlarga tegishli til, din, adabiyot orqali ifodalanadi, muayyan madaniyatga oid insonlar faoliyatining verballashuvida namoyon bo'ladi va ushbu etnosga xos stereotip tushunchalarni aks ettiradi. O'zbek va ispan tillariga xos olam manzarasi tadqiqi hozirga qadar maxsus fundamental o'rganish ob'ekti bo'lmaganligi, olam manzarasini kategoriyalashtirish masalasi kun tartibiga qo'yilmaganligi mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Olamning konseptual manzarasidan olamning lisoniy manzarasi kengroq, deb hisoblanadi. G.Brutyanning fikricha, olamning konseptual manzarasi olam lisoniy manzarasining «mag'zi, asosiy qismi»ga mos keladi, ya'ni «olam lisoniy modelining asosiy mazmuni olamning konseptual modeliga xos bor mazmuni qoplaydi», ya'ni olamning konseptual manzarasi olamning lisoniy manzarasi tomonidan qamrab olinadi. Bu xuddi fizika fanida keng o'rganilayotgan, borliqdagi barcha narsani yutib yuborayotgan qora tuyukka o'xshaydi. Olamning konseptual manzarasi chegaralari ortida borliq-dunyo to'g'risidagi qo'shimcha axborot tashuvchi chekka periferiyalari qolib ketadi. Bunda olamning ham lisoniy, ham konseptual manzarasiga kiruvchi axborot u qaysi tilda ifodalanishidan qat'i nazar, invariant hisoblanadi.

Ispan tilshunosligida ham «konsept»ga turlicha yondashuvlar bor. X.Porto va M.Merinolarning fikricha, «*Un concepto es, por lo tanto, una unidad cognitiva de significado. Nace como una idea abstracta (es una construcción mental) que permite comprender las experiencias surgidas a partir de la interacción con el entorno y que, finalmente, se verbaliza (se pone en palabras).*». Konsept borasida aniq ta'rifning yo'qligi uning «tasavvur-tushuncha-so'z ma'nosi» paradigmasidagi o'rnini begilashda murakkablik tug'diradi. Konseptning mental mazmunida «ong-shuur birligi» tushunchasi singib ketgan. «Kognitiv konseptlar – bu individual mazmunli mental tuzilmalar bo'lib, atrofdagi voqelikni tartibga soladi va qayta tizimlaydi, madaniy konseptlar esa – bu jamoaviy mazmundagi mental tuzilmalar bo'lib, ular o'zlari tegishli bo'lgan madaniyatning xususiyatlarini ko'rsatadi»

Ikki til olam manzarasida individual tushunchalar bilan bir qatorda umumiylik ham mavjud. Masalan, *LA VIDA ES MENTIRA* = HAYOT – BU, RO'YO, ya'ni hayot yolg'onga mengzaladi. O'zbek olam manzarasida HAYOT – O'TKINCHI modelida o'tib ketuvchi, vaqtinchalik kabi ma'noanglashiladi.

Ispan lisoniy manzarasida jigar – el hígado leksemasining o'zbek tilidagidek ko'chma ma'nolari kuzatilmaydi. Yaqin qarindosh-urug'larni atashda ispan tilida *sol* (quyosh), *cielo* (osmon), *corazón* (yurak) kabi so'zlar qo'llanadi, ammo ular o'zbek tilidagi jigar leksemasining ma'no-mazmunini to'liq qamrab olmaydi. Qizig'i, pul haqida gap ketganda o'zbek lisoniy manzarasida inson tana a'zosi jigar qo'llansa, ispan tilida narx-navo haqida gap ketganda *riñon* (buyrak) ishlatiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak o'zbek va ispan millati ongu shuuriga singib ketgan, olamning turli manzaralarini tavsiflashda madaniy kod tushunchasi va uni deshifrovkalashning ilmiy ahamiyati bu xalqlarning dunyoqarashi, etnopsixikasi, urf-odatlarining umumiylik va xususiylik jihatlarini o'zida qamragan, aksiologik-baholovchi xususiyatga ega lingvistik birliklarning qiyosiy-chog'ishtirma tadqiqida yaqqolroq namoyon bo'lishi tushunchalarning etnoslar tafakkuri va madaniyati tashuvchisi sifatida shakllanganligida ko'rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bakhronova D., Omonov Q. «Ikki til muhokamasi» asari va komparativistika. // O'zbek mutafakkirlarining til nazariyasiga oid qarashlar I / Xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari, 2021- yil 15- mart. –

2. Бахронова Д. Олам манзарасининг миллий-маданий ва лингвокогнитив категорияланиши. Монография. Тошкент, «Турон» нашриёти, 2021. – 256 б. (14,6 б.т.) В.110-113.

3. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. -М.: Издательский центр «Академия», 2001.-С.60.